

АННА ЗАЙЦЕВА-АНЦИФЕРОВА

РОДИННЕ ДЕРЕВО ВОВЧКІВ

Сучасне „родинне дерево” вовчків нараховує тільки дев'ять „гілочок”. Із них чотири роди – „наші”, трапляються в Україні, а решта – „чужоземці”, мешкають у країнах Євразії та Африки.

Частинка 1

Вовчок горішковий – популярний герой

Вовчок горішковий, він же ліщиновий, він же ліскулька *Muscardinus avellanarius* (Linnaeus, 1758) – єдиний сучасний представник роду *Muscardinus* на противагу десятку вимерлих видів. Його сміливо можна вважати найбільш європейським вовчком, оскільки цей гризун мешкає тут ще з епохи міоцену. Сьогодні ареал вовчка горішкового охоплює Південну, Центральну і Східну Європу. В Україні він трапляється в лісових регіонах, крім причорноморських і східних областей. Цей звірок усюди нечисленний, хоча живе, за мірками дрібних гризунів, довго – аж до трьох років. Вовчок горішковий – один з найдрібніших у родині: довжина тіла – 9 см, хвоста – до 7,5 см, забарвлення хутра – рівномірного рудого кольору. Хвіст у нього не дуже пухнастий, але саме він добре допомагає звірятку балансувати на гілках. Завдяки кінцівкам, які добре пристосовані до деревного життя, вовчка горішкового вважають першокласним дереволозом навіть серед родичів-вовчків. Він нерідко забирається на найтоншу гілку і пересувається, висячи вниз головою. Під час небезпеки тваринка нерухомо завмирає на гілці аж на півгодини. Якщо це не допомагає, то втікає до найближчого захисту чи, стрибнувши на землю, ховається у траві.

Оселяється цей гризун у листяних і мішаних лісах, але обов'язково з щільним і різноманітним підліском з ліщини *Corylus avellana* та інших кущів. Власне „любов до ліщини” відображена у його латинській, а також в українській, англійській (*Hazel dormouse*), російській (*Орешниковая соня*), німецькій (*Haselmause*), польській (*Orzesznica*) назвах. На гілках чагарни-

ків чи у дуплах дерев цей вовчок будує кулеподібні гнізда, також залюбки займає штучні гніздівлі, конкуруючи за „комфортну оселю” з іншими дуплогніздниками. Восени він переселяється до утепленого гнізда під землею, де впадає у справжню

сплячку з пониженням температури тіла і уповільненням фізіологічних процесів. Прокинувшись навесні, вовчок горішковий шукає партнера і встигає до жовтня виростити один чи два виводки. Гнізда самок, в яких підростає молодняк, сплетені найретельніше. Їхній зовнішній маскувальний шар складається із зеленого чи сухого листя, а м'який внутрішній – з моху, пуху, травинок, шерсті.

Вовчок горішковий – найбільший насіннеїд у родині: полюбляє горіхи і насіння, хоча харчується також бруньками, ягодами, плодами. Цей гризун – єдиний з вивчених Вовчкових, що має ускладнений шлунок для перетравлювання саме рослинної їжі. Восени тваринки роблять невеликі запаси жолудів та горіхів, щоб використати їх навесні, коли важко знайти поживу. У теплий період вони виходять з гнізда у сутінках і припиняють діяльність із першими променями сонця.

Цей вовчок привітний: коли молоді звірки розселяються лісом, то можуть „завітати” до гнізда дорослої особини і провести разом день у захистку. Особливе значення для спілкування вовчків горішкових мають звукові сигнали, більшість з них – в ультразвуковому діапазоні. Тому людині цей звірок видається мовчазним. Звичайним є ультразвуковий свист, який тваринка видає крізь ніс. Коли вовчок рухається – чутно стрекіт, коли шукає собі пару – тихо „цвірінкає”, коли зустрічає суперника – верещить і цокає.

Науковці вживають численні заходи для охорони вовчка горішкового у Європі, присвячують йому екологічні акції і всіляко популяризують. Цей вид є популярною іграшкою, його зображують на листівках, марках та монетах. Існує навіть форма для печива у вигляді сплячого вовчка горішкового! Закордонні письменники зробили цю милу тваринку головним героєм книжок з цікавими назвами, наприклад, „Сонний вовчок”, „Вовчок Домінік йде у місто”, „Хвіст

Славною Вовчка”, „Два вовчки Твінкл і Вінкл”, „Вовчкова книга”, „Мрія вовчка”, „Як вовчок Деррі втратив свій секрет”, „Жаб'яча компанія і вовчок Даррінгтон”, „Хто з'їв мій горішок?”, „Де ти ховаєшся, малий вовчку?”. Вовчок горішковий надихає і поетів: А. Мілн написав про нього вірш „Вовчок і лікар”, а О. Херфорд – „Ельф та вовчок”. У божевільному чаюванні Березневого Зайця і Капелюшника, описаному Л. Керроллом у „Алісі в Країні чудес”, теж бере участь Соня. Ілюстратори казки часто зображують її незрозумілим звірком: чи то ховрахом, чи то вивіркою, чи то мишкою. Насправді, Соня могла бути тільки вовчком горішковим – єдиним корінним видом Англії.

Вовчок сірий – нестерпний сусіда

Найбільший з сучасних вовчків – це вовчок сірий *Glis glis* (Linnaeus, 1758). Довжина його тіла сягає 19 см, а хвоста – до 16 см. Він належить до найдревніших вовчків, відомий з олігоцену і єдиний з роду *Glis* пережив епохи, в той час як 11 видів стали вимерлими. Серед вимерлих опинився і вовчок-гігант, що мешкав на острові Сардинія. Вовчок сірий має м'яке сріблясто-сіре хутро і пухнастий хвіст з „розчосом” на дві сторони. Ці тварини – справжні довгожителі серед гризунів, у природі переживають три зимівлі, а у неволі доживали навіть до дев'ятирічного віку! Спеціалізацією

до дереволазання цей гризун поступається лише вовчку горішковому. Оскільки він тісно пов'язаний з широколистяними лісами і плодовими садами, то поширений у Європі, а також на Кавказі та в Закавказзі. В Україні цей вовчок трапляється на півночі, а також у західному регіоні до Карпат включно. Мешкає у дубово-грабових, букових і гірських мішаних лісах. Зв'язок з буком у вовчка сірого такий виразний, що у Австрії його називають „буковою мишею” (*Buchmaus*).

Цей вовчок, частіше за інших родичів, робить кубла у дуплах дерев, використовує пташині гнізда, гайна вивірки і штучні гніздівлі. Цікавими є знахідки цього виду у печерах і сакральних спорудах. Так, біля скельного монастиря у Бакотській затоці, що на Хмельниччині, можна, якщо пощастить, почути чи навіть побачити цих цікавих тварин. Вовчок сірий виховує нащадків раз на рік, а у прохолодні дощові літа популяція може взагалі не розмножуватися. Його зовсім не лякає сусідство з людиною, тому він часто проникає у будівлі, де знаходить поживу і облаштовує гніздо. Захищені від вологи і коливань температури людські споруди якнайкраще підходять для зимової сплячки цього гризуна, яка триває 6-8 місяців. Звірки влаштовуються на зимівлю поодиночці чи групами до восьми особин. Сплячі вовчки так тісно переплітають свої тіла, хвости, лапи та голови, що важко зрозуміти, що кому належить.

Вовчок сірий переважно вегетаріанець, охоче їсть листя, споживає „маслянисті” насіннєві і „водянисті” фруктові корми. Він починає ласувати фруктами задовго до їхнього дозрівання, вигризаючи кісточку. Тварина, висячи вниз головою, підгризає стеблину і хапає плід передніми лапами та зубами. Цей звірок надгризає багато плодів, ніколи не з'їдаючи їх повністю. Часом вовчок сірий запасає їжу. Так, одна особина назбирала аж 200 жолудів, а інша – $\frac{3}{4}$ відра каштанів! Добуваючи їжу на деревах, цей гризун майстерно лазить прямовисним стовбуром, моторно пересувається у кроні, стрибає з гілки на гілку на відстань до 10 метрів. За необхідності кидається з висоти до семи метрів, планеруючи у повітрі. Ці вовчки надзвичайно рухливі і цікаві, зазирають у кожну шпаринку, дупло.

Дізнатися про існування вовчків сірих у лісі можна, почувши їхні активні нічні розмови. Наче лісові духи, вони наповнюють крони дерев писком, свистом, стрекотанням, бурчанням, хрюканням. Недарма забобонні європейські селяни підозрювали цих звірят у зв'язку з нечистою силою. Коли вовчки співають, їх добре чути у ра-

діусі 20 метрів. Після „розмов” у них трапляються і бійки. Вовчок наближається і з зойком кидається до супротивника. Той б'є агресора передніми лапами і погрозово бурчить. А коли самець і самка порозуміються, то починають шлюбний танець – кружляють на місці, притискаючи носа до хвоста партнера.

Стосунки людей і вовчка сірого впродовж віків були складними. З часів Римської імперії м'ясо цього гризуна споживали у їжу як делікатес. Така „їстівність” відображена у деяких його назвах, наприклад, англійській (*Edible dormouse*) чи угорській (*Megehete pele*). Звірків утримували у спеціальних „гліраріях” як свійських тварин. Гастрономічний інтерес до них зберігся до сьогодні у південно-європейських країнах на кшталт Італії, на Піренеях і Балканах. У інших регіонах вовчка сірого добували заради гарного хутра. У Словенії, де їх промисел дуже поширений серед сільського населення, існує „Музей полювання на вовчків”. Натомість, співіснування з цими гризунами зовсім не задовольняє англійців. Від 1902 року, коли лорд Л. В. Ротшильд привіз їх у графство Хердфордшир, вовчки поширилися і добре себе почувають серед лісових плантацій і в житлах людей. Вони діють як справжні шкідники, пошкоджуючи не тільки дерева, але й дерев'яні конструкції, проводи, жерсть та інше будинкове начиння. Справитися з нестерпними сусідами місцеві мешканці не можуть – адже цей вид є рідкісним для Великої Британії і охороняється законом. В Україні вовчки сірі теж сміливо проникають у лісові будинки і дають людям шанс подивитися на таємничих лісових духів.

Юні читачі! Буду дуже вдячна за повідомлення інформації про зустрічі з вовчками чи знахідки їхніх гнізд. Зайцева-Анциферова Анна, тел. 0979663923, anna.avellana@gmail.com